

Музиколошки институт САНУ, Београд

DOI 10.5937/kultura1444259A

УДК 316.356.4:316.75

323.1:316.356.4

оригиналан научни рад

СТУДИЈЕ НАЦИОНАЛИЗМА И ЗАОКРЕТ КА ПРОСТОРУ: О КОНЦЕПТУ НАЦИОНАЛНЕ ТЕРИТОРИЈЕ

Сажетак: *Савремени „заокрет ка простору” у хуманистичким и друштвеним наукама покренуо је интересовање за питања простора у вези са феноменом национализма. Основни концепт путем кога се у оквиру студија национализма приступа проблематици простора јесте територија, која се разумева као омеђени простор уређен одређеним односима моћи. Већ у самом одређењу национализма као модерног облика суверенитета садржана је јасна референца на просторну димензију, јер се као конститутивна поставља идеја националне територије, као јасно дефинисаног простора који се жели поставити под такав суверенитет. У оквиру дискурса национализма могу се идентификовати две групе аргумената о вези нације и територије: природни и историјски, а у сврху њиховог предочавања користе се различити репрезентациони механизми којима се национална територија представља као органски јединствена, недељива и неповредива. У раду се критички сагледавају приступи националној територији као инструменту насиља, односно као чиниоцу идентитета.*

Кључне речи: *„заокрет ка простору”, национализам, суверенитет, национална територија, домовина*

Један од основних трендова у хуманистичким и друштвеним наукама који је приметан у последњих неколико деценија јесте такозвани „заокрет ка простору” (spatial

turn).¹ Изненађујућа снага овог заокрета и његова протежност која, чини се, у одређеној мери обухвата скоро све дисциплине, заснована је на његовим многоструким коренима. У сфери филозофије, поједини аутори указали су на потребу темељне критике наслеђа европске филозофије не само као логоцентричне, већ и као темпоцентричне, сматрајући да је неопходна реевалуација „простора” и „места” као филозофских концепата.² У свом филозофском пројекту Жил Делез (Gilles Deleuze) и Феликс Гатари (Félix Guattari) имају за циљ разарање темпоцентричности, те скрећу пажњу на питања простора тако што креирају репертоар темељних филозофских концепата заснован на просторним метафорама, попут детериторијализације, глатког и пругастог простора, номадског кретања, и слично.³ Фукоово проучавање микромоћи која прожима друштво, такође га је неумитно водило ка питањима простора, било да је у питању проучавање паноптикона као парадигме просторног поретка путем кога се спроводи модерно „дисциплиновано” друштво,⁴ било да је реч о његовом концепту „хетеротопије”, којим је, чини се управо супротно, покушао да истражи на који начин се простор артикулише у ситуацијама у којима се појављују пукотине у поретку хегемоније.⁵ На плану социологије и марксистичке мисли одлучујући искорак начинио је Анри Лефевр (Henri Lefebvre), који је амбициозно предложио заснивање једне нове „науке о простору”, која би требало да покаже да простор није празан медиј у који се друштвени односи уписују и реализују без отпора, већ да је управо он место креирања и „произвођења” друштва-

1 Рад је писан у оквиру пројекта *Идентитети српске музике од локалних до глобалних оквира: традиције, промене, изазови* (бр. 177004 /2011–2014), финансираног од стране Министарства за просвету и науку Републике Србије, те у оквиру истраживања на докторским студијама Факултета музичке уметности Универзитета уметности у Београду, као део дисертације под насловом „Музичке праксе и произвођење националне територије”.

2 Упоредити: Casey, E. S. (1997) *The Fate of Place. A Philosophical History*, Berkeley, Los Angeles and London: University of California Press. Овакав заокрет се неретко формулише и као реакција на историцизам који је изнедрио XIX век, а који је питања простора, не само запоставио, већ и темељно деполитизовао; Soja, E.W. (1989) *Postmodern Geographies: The Reassertion of Space in Critical Social Theory*. London: Verso, p. 4.

3 Упоредити: Buchanan, I. and Lambert, G. Introduction, in: *Deleuze and Space* (2005), Edinburgh: Edinburgh University Press, pp. 1–15.

4 Фуко, М. (1997) *Надзирати и кажњавати. Насанак затвора* прев. Јовановић, А. А., Сремски Карловци и Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића.

5 Foucault, M. (1986) Of Other Spaces, trans. Miskowiec, J., *Diacritics* 16, pp. 22–27. Упоредити: Prodanović, S. i Krstić, P. (2012) Javni prostor i slobodno delanje: Фуко vs. Лефевр, *Sociologija* 54, str. 426–429.

но-класних односа и условљености на нивоу свакодневице.⁶ Читав овај покрет подразумевао је напуштање структуралистичке парадигме, која је простор видела као наизглед неиздиференцирано поље које обликују друштвене структуре, ка идеји простора који „памти”, који никада није „чедан”, те који поседује сопствену делатност и условљава и модификује структуре које се у њега уписују.⁷ Не чуди што је, према томе заокрет ка простору део ширег напора да се преиспита апсолутна доминација дискурзивног и лингвистичког, те језик као једини механизам уређења друштвених односа. Управо ова могућност умрежавања заокрета ка простору са другим тенденцијама у оквиру хуманистичких и друштвених дисциплина који су настали из сродних побуда, попут заокрета ка телу, афекту,⁸ те не-људском – *non-human*, на начин на који је то предложио Бруно Латур (Bruno Latour)⁹ – чини овај заокрет изражено вирулентним и прожимajuћим, што се читава како новим интересовањима у оквиру студија културе и друштвене анализе, тако и већим ангажовањем саме хуманистичке географије у интерпретацији појединих друштвених феномена.¹⁰

Заокрет ка простору обележио је и студије национализма у претходних неколико деценија. Наиме, већ у самом одређењу национализма као *модерног облика суверенитета* садржана је јасна референца на просторну димензију овог феномена: уколико говоримо о томе да је национализам облик суверенитета, не треба заборавити ни да је сам појам суверенитета такође модеран, у значењу потпуне, апсолутне и

6 Lefebvre, H. (1991) *The Production of Space*, trans. Nicholson-Smith, D., Oxford: Blackwell.

7 West-Pavlov, R. (2009) *Space in Theory. Kristeva, Foucault, Deleuze*, Amsterdam and New York, p. 25.

8 На пример, Елизабет Грос (Elizabeth Grosz) полази из феминистичке перспективе проучавања тела и истражује на који начин се субјективитет остварује спацијално и корпорално; Grosz, E. (1995) *Space, Time, and Perversion. Essays on the Politics of Body*, New York and London: Routledge.

9 Наваро Јашин (Yael Navaro-Yashin), пак, чији су радови део такзваног „онтолошког заокрета” у антропологији, инспирисаног Латуровим поставкама о делатности (agency) не-људског, анализира улогу афекта, артефакта и простора у успостављању суверенитета у постратном подручју; Navaro-Yashin, Y. (2012) *The Make-Believe Space. Affective Geography in a Postwar Polity*, Durham and London: Duke University Press.

10 Од приступа које је изнедрила сама хуманистичка географија, као посебно плодан треба истаћи еклектични концепт „нерепрезентативне теорије” (non-representational theory) Најуела Трифта (Nigel Thrift), постављен као експерименталан, са циљем да скрене пажњу на материјално искуство свакодневних просторних пракси који измичу дискурзивним техникама репрезентације; Thrift, N. (2008) *Non-Representational Theory. Space/politics/affect*. London and New York: Routledge.

врховне контроле над одређеном територијом.¹¹ Према томе, било да је идеја суверенитета одређене нације реализована у облику нације-државе или је на плану политичког пројекта, она мора у својој сржи садржати идеју простора који се жели ставити под такав суверенитет. Такође, уколико је национализам, као што истиче Џон Бреили (John Breuilly), пре свега, политички поредак који тежи одређеном уређењу моћи у друштву, таква моћ се, по својој природи, мора успоставити у простору, као скуп реалних уодношавања индивидуа и објеката, људског и не-људског деловања. Простор је, због тога, *conditio sine qua non* национализма, као и сваког другог поретка моћи у друштву, као што је то следило из Фукоових списка. У студијама национализма се, имајући ово у виду, може уочити тенденција отклона од чисто дискурзивне идеје нације, која као да настаје у својеврсном просторном вакууму, те од дескриптивних истраживања о појединим ‘националним идентитетима’ и реторичким стратегијама којим су се поједине идеологије национализма служиле у дефинисању својих захтева, ка томе да се национализам разуме као сложени спацијални асемблаж који мора бити формулисан, успостављен и произвођен у самом простору.

Основни концепт, путем кога се у оквиру студија национализма приступа проблематици простора, јесте *територија*. Ово јасно произлази из чињенице да је интересовање за простор у проучавањима национализма у основи подстакнуто напорима да се разуме на који начин национализам успоставља реалне, материјалне односе моћи.¹² Наиме, територија се, у општем смислу, одређује као дефинисани, ограђени простор, уређен од стране одређене друштвене групе, на такав начин да се успоставља систем који регулише модалитете приступа простору од стране индивидуа, те се уско повезује са идејом модерне државе.¹³ Већина теоретичара, међутим, подвлачи каузалну везу између територије и моћи, одређујући територију као основни просторни израз и ге-

11 Као такав, суверенитет се у свом модерном значењу по правилу везује за такозвани „Вестфалски поредак”, назван према Вестфалском миру из 1648, који је увео начело суверенитета и апсолутне власти држава; Philpott, D. Sovereignty, in: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, ed. Zalta, E. N. <<http://plato.stanford.edu/archives/sum2010/entries/sovereignty/>>, accessed 11 june 2014. Упоредити: Brown, W. (2014) *Walled States, Waning Sovereignty*, New York: Zone Books, pp. 22–23.

12 Упоредити: Penrose, J. (2002) Nations, states and homelands: territory and territoriality in nationalist thought, *Nations and Nationalism* 8, pp. 277–297.

13 Agnew, J. Territory, in: *The Dictionary of Human Geography*, 5th edition, eds. Gregory, D. et al. (2009), Chichester: Blackwell Publishing, pp. 746–747. Упоредити: Knight, D. B. (1982) Identity and Territory: Geographical Perspectives on Nationalism and Regionalism, *Annals of the Association of American Geographers* 72, p. 517.

ографски механизам друштвене моћи.¹⁴ Роберт Дејвид Сак (Robert David Sack) говори о територијалности као о базичној одлици људских заједница, одређујући је као географску стратегију контроле која подразумева утицај и контролу над људима и ресурсима путем контроле простора. Као таква, за Сака је територијалност свеprisутна, јер повезује друштво и простор у најопштијем смислу, те се појављује како на макро нивоу структура попут града и државе, тако и на микро нивоу простора становања и рада.¹⁵ У Саковом одређењу територије посебно треба истаћи критеријум који аутор поставља за одређење територије, који је проблемски и широко постављен; Сак територијалност дословно дефинише као „покушај индивидуе или групе да делују, утичу или контролишу људе, феномене или односе тако што ће омеђити и захтевати контролу над географском облашћу”, при чему се у том случају дата област означава као „територија”.¹⁶ Према томе, територија за Сака није метод исцртавања, класификације и поделе земљиног шара на ограђене области, већ проблемски оријентисан теоријски инструмент путем кога истраживачи могу да проучавају сложена уодношавања моћи и простора. Штавише, како бисмо одређени простор одредили као територију, довољно је и само постојање пројекта који претендује на успостављања одређених односа моћи, те није неопходно да се они у пуној снази и успоставе. Поред тога, значајно је да Сак територију види као динамички феномен, наглашавајући да је неопходно стално улагање напора како би се територија успоставила и одржала. У истраживању технологија управљања популацијом, Мишел Фуко је такође потцртао значај концепта територије. У овом смислу, Фукоа превасходно занима на који начин се успостављање дисциплине над телима индивидуа и режима „безбедности” над популацијом спроводи кроз методе контроле територије, у смислу контроле слободе кретања, уређења града, и слично, те на који начин се идеја суверенитета над територијом путем сложених апаратуса контроле преводи у технику управљања над „мноштвом”. Фуко кроз концепт територије показује како је контрола над мноштвом и дисциплиновање популације заправо повезана са одговарајућим уређењем простора и просторних односа.¹⁷

14 Sack, R. D. (1986) *Human Territoriality. Its Theory and History*, Cambridge, Cambridge University Press, p. 5.

15 Исто, стр. 1-6. Упоредити: Grosby, S. (1995) Territoriality: the transcendental, primordial feature of modern societies, *Nations and Nationalism* 1, pp. 143–162.

16 Sack, R. D. нав. дело, стр. 19.

17 Фуко такође инсистира на томе да територију не посматрамо као празан простор путем кога се дефинише суверенитет, већ превасходно као

Национална територија, према томе, као теоријски концепт, не представља у дословном смислу територију нације-државе над којом дата држава полаже право суверенитета, већ сваки простор над којим одређени националистички пројекат тежи да успостави одређену врсту контроле, позивајући се, при том, на доктрину суверенитета народа. Иако се нација традиционално пре свега одређује популацијом, односно одговором на питање *ко* је нација – на који начин дефинишемо обухват популације којој приписујемо одређени национални идентитет – у процесу успостављања национализма као односа моћи много је значајније одговорити на питање *где* је нација, односно који је њен географски обухват над којим би јој требало приписати суверенитет. У том смислу концепт националне територије можемо одредити као национални асемблаж који се успоставља у простору и који је структуриран пре свега односима моћи. Низ теоретичара национализма који су се у претходних пар деценија бавили питањем националне територије развили су најмање два правца сагледавања овог феномена, која су у суштини комплементарна: територија као инструмент насиља, и територија као чинилац идентитета. Управо путем проучавања територије као основе национализма може се доћи до закључка да је насиље, као крајња мера успостављања односа моћи, неодвојиво од национализма као модела идентификације. Како би се извршио процес националне кодификације неопходно је одговорити на питања *ко* и *где* је нација, те спровести поступке повлачења граница и искључивања другог који су инхерентно насилни.¹⁸ Произвођење кохерентне националне заједнице увек повлачи за собом утврђивање граница, међа националне територије, које ће бити посматране као пројекција онога што нација јесте на дубљем, онтолошком плану, и које ће омогућити да се припадници заједнице осећају „као код куће”.¹⁹

механизам контроле популације; Foucault, M. (2007) *Security, Territory, Population. Lectures at the Collège de France 1977–1978*, ed. Senellart, M., trans. Burchell, G., New York: Picador and Palgrave Macmillan.

18 Etherington, J. R. (2007) Nationalism, Exclusion and Violence, *Studies in Ethnicity and Nationalism* 7, p. 25. Заокрет ка територији у студијама национализма је недавно покушао да преиспита Бернард Јак (Bernard Yack), који је бранио становиште да се националне заједнице формирају независно од одређења места, односно домовине, на шта је критички и убедљиво одговорио Дејвид Милер (David Miller), указујући, између осталог, на парадокс који лежи у чињеници да је основни критеријум за одређење нације код Јака ипак суверенитет народа, који као такав мора бити територијално одређен; видети: Hearn, J., Kukathas, C., Miller, D. i Yack, B. (2014) Debate on Bernard Yack's book *Nationalism and the Moral Psychology of Community, Nations and Nationalism* 20, pp. 405–407.

19 Balibar, E. The Nation Form: History and Ideology, trans. Turner, C., in: Balibar, E. and Wallerstein, I. (1991), *Race, Nation, Class. Ambiguous Identities*,

Управо због ове двоструке везе територије и нације, која се, с једне стране, успоставља као ексклузивна територија једног сувереног народа, а, с друге стране, као механизам идентификације, национална територија је неодвојива од саме нације, она је неопходна као усидрење сваког идентитета који претендује на стварање суверене заједнице. У овом смислу, о националној територији могуће је говорити и као о *домовини* – као о простору у коме се припадници нације осећају „као код куће”, који по природи припада нацији, али и који је извор саме нације.

На сличан начин на који се може закључити да је национализам арбитран, исто се може рећи и за националну територију: свака територија је у суштини *арбитрарна* и представља производ сложених друштвених, историјских и културних процеса, те материјалних пракси и стратегија којима се она производи у датом тренутку. Имајући то у виду, значајно је проучити стратегије којима се национална територија и домовина предочавају као природни феномени, неодвојиви од саме нације. У дискурсима национализма могуће је уочити одређене релативно стабилне реторичке стратегије којима се дефинише однос националне територије и домовине са самом нацијом, а које се на различите начине уодношавају са описаном улогом територије у национализму. О територији се, најпре, говори као о *власништву* нације, при чему се сама нација персонификује, а однос нације и територије се представља као еквивалентан односу приватног лица и његове приватне имовине.²⁰ Одређена географска област се, у том смислу, уз позивање на историјске, правне, географске и сличне аргументе, проглашава за власништво нације, при чему се сама популација – како припадници нације, тако и насељеници дате области, у чије име би требало да се доносе овакви судови – заправо апстрахује. Територија означена као домовина одређене нације се, надаље, може персонификовати у лик „мајке нације”, као земља која је изнедрила народ, односно популацију која је настањује. На овај начин се наглашава нераскидива и органска веза која постоји између простора домовине и припадника нације, те изводи закључак да национална територија није

London and New York: Verso, pp. 94–95; Балибар се позива на читање политичког есеја *Reden an die deutsche Nation* („Обраћање немачком народу”) Јохана Готлиба Фихтеа (Johann Gottlieb Fichte) из 1808. године. Упоредити: Cooper, D. Out of Place: Symbolic Domains, Religious Rights and the Cultural Contract, in: *Land and Territoriality*, ed. Saltman, M. (2002), Oxford and New York: Berg, pp. 105–106.

20 Forsberg, T. (2003) The Ground without Foundation: Territory as a Social Construct, *Geopolitics* 8, p. 12.

арбитражна, већ да је производ природних веза.²¹ Коначно, између нације као популације и нације као територије и домовине се, у оквиру реторике коју проналазимо у дискурсима национализма, поставља и потпуни знак једнакости, тако да се, заправо, говор о нацији као територији не може разазнати од говора о нацији као популацији.

Аргументи који се појављују унутар дискурса национализма о вези нације и територије могу се условно поделити у две групе, на природне и историјске аргументе. Као и у случају дефинисања саме нације, употреба различитих аргумената када је у питању присвајање територије, које је у суштини увек арбитражно, по правилу се руководе прагматичним мотивима. Природни аргументи заснивају се на тези да постоји дубока, примордијална и генеалогска веза између нације, као популације, и домовине, као скупа крајолика – пејзажа који одликују одређени географски простор. Наиме, проналазе се одређене везе у карактеру које спајају крајолик домовине и карактер саме нације, чиме се кроз дуги XIX век посебно бавила антропогеографија. Међу првима који је о овоме говорио издваја се немачки филолог и филозоф Јохан Готфрид Хердер (Johann Gottfried Herder), један од утемељитеља идеологије национализма, који говори како о међузависности физичких особина крајолика и нације, тако и о условљености националних карактеристика одликама климе у којима народ обитава:

Природа је, планинским венцима, која је она обликовала, и потоцима, које је она нагнала да теку, исцртала грубе али значајне обресе целокупне историје човека [...] Једни висови произвели су нацију ловаца, те тако подржавали и учинили неопходном државу дивљака; други, више распрострајени и благи, пружили су поље пастирском народу и обезбедили му питоме животиње; трећи су учинили пољопривреду лаком и нужном; док су четврти довели до риболова и пловидбе и напослетку до трговине. Структура земље, у свој природној разноврсности и различитости, учинила је све такве различите услове неизбежним [...] Мора, планински венци, и реке су најприродније границе не само из земље већ и народа, обичаја, језика, и царства, и оне су, чак и у највећим револуцијама у људским делањима, служиле као линије усмеравања или граничници светске историје. Да су се на другојачији начин издигле планине, потекле реке, или образовале обале, како ли

21 Исто, стр. 14.

би онда другојачије човечанство било разбацано широм овог лелујавог простора.²²

Арабљанин у пустињи: он спада у њу, са својим племенитим атом, са својом стрпљивом, издржљивом камиллом. Као што Монгол лута по својој степи висовима, тако онај боље грађени бедуин лута по својој азијско-афричкој пустињи; такође номад, само на свом подручју. Са овим је у хармонији његова једноставна одећа, његов начин живота, његов обичај и карактер [...] Калифорнијац на рубу света, у својој неплодној земљи, са својим оскудним начинима живота, уз своју променљиву климу, никад не јадикује због врућине или хладноће, избегава глад, мада на најтежи могући начин, срећно живи у својој земљи. Тако бих могао да продужим и дам климатску слику већег броја нација најразличитијих предела, од Камчадала све до становника Огњене земље. [...] код свих путника, који су верно посматрали или људски саучествовали, свака мала црта њиховог описа даје климатску слику. [...] и на најудаљенијој обали, сваки собом носи карактер свог предела и свог начина живота.²³

Посебност карактера нације, које се, као што наглашава Хердер, огледа на физичким, расним особинама, а чије је постојање заправо сам извор аргумента неопходности суверенитета народа и национализма као политичке доктрине, према томе, директно произлази из посебности особина крајолика домовине. Хердер такође инсистира на важности граница и на њиховој природности. Управо је још једна особина домовине њена органска целовитост као физичког простора. Наиме, уколико постоји одређени посебан карактер нације, онда мора постојати и посебан препознатљиви карактер крајолика који представља део домовине, а између географских одлика ових предела и саме нације и њеног карактера успоставља се снажна и каузална веза. Таква домовина мора имати јасне, природне границе, и као таква она представља органску целину која је хомогена, неповредива

22 Цитирано према: Hayes, C. J. H. (1926–1927) Contributions of Herder to the Doctrine of Nationalism, *The American Historical Review* 32, p. 723. Упоредити: Herder, J. G. (2002) *Philosophical Writings*, ed. and trans. Foster, M. N., Cambridge: Cambridge University Press, pp. 219–220, 384–385; Хердер, Ј. Г. (2012) *Идеје за филозофију повести човечанства*, прев. Кострешевих, О., Сремски Карловци и Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, стр. 75–88; Penrose, J. (2002) Nations, states and homelands: territory and territoriality in nationalist thought, *Nations and Nationalism* 8, pp. 286–287.

23 Хердер, Ј. Г. нав. дело, стр. 91.

и недељива, јер би се повређивањем органске целовитости домовине нарушио сам смисао постојања нације.²⁴

Друга линија аргумента која се отвара како би се потврдила нераскидива веза између нације и територије јесу аргументи засновани на историји. Реч је о позивању на географске обухвате пређашњих политичких формација које се препознају као део националне историје, али и на конкретна места која су била значајна у обликовању историје народа, попут локације познатих битака, одређених културних и историјских догађаја, локација престоница, места рођења истакнутих индивидуа, и слично.²⁵ Иако се национализам у свом облику поставља као модеран феномен, он истовремено гради своју историју, присвајајући како институције тако и друге групне механизме идентификације, што му омогућава да своју историју пројектује у прошлост, пре појаве саме политичке доктрине о суверенитету народа. На тај начин, могуће је мобилисати одређене аргументе који се, на пример, односе на средњовековне државе, у којима је носилац суверенитета био миропомазани монарх, а земља доживљавана као власништво феудалца, како би се у систему нација-држава та иста територија присвајала у име сувереног народа. Посебно су снажни аргументи који домовину препознају као прапостојбину саме нације, подручје са кога је нација потекла и на коме је конституисана.²⁶ Џорџ Вајт (George White), истраживач који се детаљно бавио питањем територије у националистичким дискурсима Мађарске, Румуније и Србије, посебну пажњу обраћа на процесе којима се одређеним деловима националне територије, захваљујући историјским аргументима, даје специјалан статус. Вајт у овом процесу структурирања националне територије разликује три нивоа, издвајајући, с једне стране, језгро домовине, односно супстанцијалну, кључну територију (core territory), а, с друге, периферију.²⁷ Језгро домовине је простор који је најдубље

24 Grosby, S. (1995) Territoriality: the transcendental, primordial feature of modern societies, *Nations and Nationalism* 1, p. 145; Toft, M. D. (2003) *The Geography of Ethnic Violence: Identity, Interests, and the Indivisibility of Territory*, New Jersey: Princeton University Press.

25 Теоретичари национализма који припадају струји такзваног „етносимболизма” истраживали су на који начин одређена територија у дугом историјском трајању остаје урезана у колективно сећање одређене заједнице; упоредити: Grosby, S. The Successor Territory, in: *Nationalism and Ethnosymbolism: History, Culture and Ethnicity in the Formation of Nations*, eds. Leoussi, A. and Grosby, S. (2006), Edinburgh: Edinburgh University Press, pp. 99–112.

26 Smith, A. D. (1999) *Myths and Memories of the Nation*, Oxford and New York: Oxford University Press.

27 White, G. W. (2000) *Nationalism and Territory: Constructing Group Identity in Southeastern Europe*, Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.

урезан у пројектовану историју нације и који је као такав репрезентован кроз културалне дискурсе, а посебно је важно и да постоји историја борбе нације за ову кључну територију. Вајт истиче да је фактичка политичка контрола језгра домовине од стране нације-државе од круцијалног значаја за способност нације да успостави идентитет, односно да успостави системе категоризације и идентификације.²⁸ Супстанцијална национална територија, поред тога, неретко служи као синегдоха читаве домовине, па и нације, као место кроз које се означава и симболизује сама њена суштина и органско јединство.

У националистичком дискурсу развијени су различити механизми за креирање репрезентација домовине, представа које говоре о органском јединству, недељивости и неповредивости националне територије, те о њеној нераскидивој и примордијалној вези са нацијом. Вајт разликује два основна метода репрезентације националне територије: означавање места (*site identification*) и опис крајолика (*landscape description*); док означавање места функционише тако што се територија мапира путем набрајања различитих географских одредница које јој припадају, опис крајолика заснива се на стварању типичних репрезентација било замишљеног крајолика домовине, било крајолика језгра домовине, који затим представља симбол читаве нације.²⁹ Може се рећи да су ова два поступка заснована на подврстама стилске фигуре метонимије: док означавање места има облик меризма (*metonymy*), где се уместо одређеног ентитета наводе његови саставни делови, опис крајолика функционише као синегдоха, где се један део домовине – било замишљен или стваран – узима као симбол целине. У вези са потоњим, Антони Смит (*Anthony D. Smith*) подвлачи како симболи који упућују на „света места” нације имају посебно велики значај. Означавајући ове процесе као „историзацију природе” и „територијализацију етничких сећања”, Смит говори о поетским представама крајолика које се повезују са кључним догађајима и особама из историје заједнице, те који попримају епитет „светих места”.³⁰ Тим Еденсор (*Tim Edensor*) такође подвлачи да се за поједине нације по правилу везују типизирани иконични репрезентације руралних крајолика (наводећи као примере типичне крајолике Ирске, Аргентине, Марока, Холандије, и слично), које се затим репродукују кроз

28 Исто, стр. 40–41.

29 Исто, стр. 39–41.

30 Smith, A. D. нав. дело, стр. 16.

дискурсе и артефакте популарне културе.³¹ Овакве методе репрезентације територије, одиста се спроводе кроз низ институционализованих дискурса, који не припадају само сфери популарне културе, већ и сфери елитне уметности, те научних дисциплина, администрације, и слично. Посебну улогу, почев од XIX столећа, играју мапе, како географске тако и политичке, које се у највећем броју случајева заснивају на светском систему нација-држава, а које истовремено функционишу као репрезентације територија – производећи иконичке симболе појединих нација у виду обриса њених политичких граница на дводимензионалним пројекцијама – али и као извор знања, инструменти моћи и надзирања без којих би било немогуће успоставити контролу над територијом.³² Мапе су, такође, инструмент именована одређених места националне територије, механизам у коме се мапирање простора повезује и са употребом националног језика, као другог значајног означитеља нације.³³ Сфера елитне уметности такође је засићена репрезентацијама домовине: проучавајући улогу ликовних уметности у овом феномену, Ненад Макуљевић закључује да прикази места историјских догађаја, препознатљиви географски облици и пејзажи домовине кроз сликарство и друге илустративне уметности играју кључну улогу у конституисању иконографије која прати одређене националистичке дискурсе.³⁴

Репрезентације домовине на нивоу симболичких представа омогућавају да појединци постану везани за идеју домовине, иако немају лично искуство простора за највећи део територије коју препознају као да припада њиховој нацији.³⁵ На овај начин, домовина представља својеврсни пандан „замишљеној заједници”: простор са којим појединци верују да имају нешто заједничко, иако га у свој његовој протежност никада нису искусили. Да би ово било могуће, репрезентације домовине морају постати уграђене у свакодневни

31 Edensor, T. (2002) *National Identity, Popular Culture and Everyday Life*, Oxford: Berg Publishers, pp. 39–40.

32 Black, J. (1997) *Maps and Politics*, Chicago: The University of Chicago Press, pp. 134–135; упоредити: Etherington, J. (2003) *Nationalism, National Identity and Territory. The Case of Catalonia*, Tesi Doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, Barcelona, pp. 52–55.

33 Mac Giolla Christ, D. (2003) *Language, Identity and Conflict. A Comparative Study of Language in Ethnic Conflict in Europe and Eurasia*, London: Routledge, pp. 115–127.

34 Макуљевић, Н. (2006) *Уметност и национална идеја у XIX веку. Систем европске и српске визуелне културе у служби нације*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, стр. 143–145.

35 Tuan, Y. (1977) *Space and Place: The Perspective of Experience*, Minneapolis and London: University of Minnesota Press, pp. 18, 176–178.

живот; теоретичари свакодневног национализма показали су на које начине репрезентације националне територије проналазе место у свакодневици, било да је у питању употреба знакова поред пута,³⁶ разноврсни наизглед деидеологизовани покрети као што је планинарење,³⁷ или, пак, националне манифестације у којима се истиче јединственост националне територије.³⁸ Свакодневица је, за разлику од масовно дистрибуираних медија и поузданих репродукција, међутим, и простор у коме су репрезентације домовине подложне променама, прилагођавањима и локалним потребама.

Несумњиво је да репрезентације националне територије, које се спроводе кроз низ културалних дискурса, у својој суштини представљају део територије као система контроле и управљања, те да су као такве неопходне за несметано функционисање овог система. Национализам као политички пројекат управо остварује свој смисао успостављајући нацију-државу као врховни режим контроле на одређеној територији која се препознаје као власништво нације. Ово се чини кроз садејство механизма на макронивоу (физичко ограђивање, увођење институције приватне имовине, и слично), као и на макронивоу, кроз успостављање одговарајућег политичког ауторитета путем кога се легитимизира власт над популацијом која настањује суверену територију нације.³⁹ Вајт истиче да је за успешност појединачног национализма као пројекта неопходно да конкретним механизмима моћи успостави контролу над простором који је кроз своје културалне дискурсе означио као своју домовину.⁴⁰ Међутим, исто као што између национализма, као хетерогеног асемблажа који се заснива на политичкој идеји сувереног народа, и нације-државе, као конкретне институције која отелотворује ову идеју, не постоји знак једнакости, тако он не постоји ни између националне територије и територије нације-државе: националну територију треба разумети као флуидан и отворен концепт у који се непрестано уписују амбивалентности које постоје унутар самог пројекта национализма. Национална територија никада није једноставно

36 Jones, R. and Merriman, P. (2009) Hot, banal and everyday nationalism: Bilingual road signs in Wales, *Political Geography* 28, pp. 164–173.

37 Etherington, J. нав. дело, стр. 55–56 и 210–217.

38 Benwell, M. C. and Dodds, K. (2011) Argentine territorial nationalism revisited: The Malvinas/ Falklands dispute and geographies of everyday nationalism, *Political Geography* 30, pp. 441–449.

39 Albert, M. and Brock, L. What Keeps Westphalia Together? Normative Differentiation in the Modern System of States, in: *Identities, Borders, Orders: Rethinking International Relations Theory*, eds. Albert, M., Jacobson, D. and Lapid, Y. (2001), Minneapolis: University of Minnesota Press, pp. 34–35.

40 White, G. W. нав. дело, стр. 13.

успостављена од стране државе као институције, већ је увек у постајању, као хетерогени просторни асемблаж у који се уграђују бројни друштвени чиниоци.

ЛИТЕРАТУРА:

Agnew, J. Territory, in: *The Dictionary of Human Geography*, 5th edition, eds. Gregory, D. et al. (2009), Chichester: Blackwell Publishing, pp. 746–747.

Albert, M. and Brock, L. What Keeps Westphalia Together? Normative Differentiation in the Modern System of States, in: *Identities, Borders, Orders: Rethinking International Relations Theory*, eds. Albert, M., Jacobson, D. and Lapid, Y. (2001), Minneapolis: University of Minnesota Press, pp. 29–49.

Balibar, E. The Nation Form: History and Ideology, trans. Turner, C., in: Balibar, E. and Wallerstein, I. (1991), *Race, Nation, Class. Ambiguous Identities*, London and New York: Verso, pp. 86–106.

Benwell, M. C. and Dodds, K. (2011) Argentine territorial nationalism revisited: The Malvinas/ Falklands dispute and geographies of everyday nationalism, *Political Geography* 30, pp. 441–449.

Black, J. (1997) *Maps and Politics*, Chicago: The University of Chicago Press.

Brown, W. (2014) *Walled States, Waning Sovereignty*, New York: Zone Books.

Buchanan, I. and Lambert, G. Introduction, in: *Deleuze and Space*, (2005), Edinburgh: Edinburgh University Press, pp. 1–15.

Casey, E. S. (1997) *The Fate of Place. A Philosophical History*, Berkeley, Los Angeles and London: University of California Press.

Cooper, D. Out of Place: Symbolic Domains, Religious Rights and the Cultural Contract, in: *Land and Territoriality*, ed. Saltman, M. (2002), Oxford and New York: Berg, pp. 93–111.

Edensor, T. (2002) *National Identity, Popular Culture and Everyday Life*, Oxford: Berg Publishers.

Etherington, J. (2003) *Nationalism, National Identity and Territory. The Case of Catalonia*, Tesi Doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, Barcelona.

Etherington, J. R. (2007) Nationalism, Exclusion and Violence, *Studies in Ethnicity and Nationalism* 7, pp. 24–44.

Forsberg, T. (2003) The Ground without Foundation: Territory as a Social Construct, *Geopolitics* 8, pp. 7–24.

Foucault, M. (1986) Of Other Spaces, trans. Miskowiec, J., *Diacritics* 16, pp. 22–27.

Фуко, М. (1997) *Надзирајући и кажњавајући. Настанак затвора* прев. Јовановић, А. А., Сремски Карловци и Нови Сад: Издавачка књижевна Зорана Стојановића.

- Foucault, M. (2007) *Security, Territory, Population. Lectures at the Collège de France 1977–1978*, ed. Senellart, M., trans. Burchell, G., New York: Picador and Palgrave Macmillan.
- Grosby, S. (1995) Territoriality: the transcendental, primordial feature of modern societies, *Nations and Nationalism* 1, pp. 143–162.
- Grosby, S. The Successor Territory, in: *Nationalism and Ethnoscymbolism: History, Culture and Ethnicity in the Formation of Nations*, eds. Leoussi, A. and Grosby, S. (2006), Edinburgh: Edinburgh University Press, pp. 99–112.
- Grosz, E. (1995) *Space, Time, and Perversion. Essays on the Politics of Body*, New York and London: Routledge.
- Hayes, C. J. H. (1926–1927) Contributions of Herder to the Doctrine of Nationalism, *The American Historical Review* 32, pp. 719–736.
- Hearn, J., Kukathas, C., Miller, D. and Yack, B. (2014) Debate on Bernard Yack's book *Nationalism and the Moral Psychology of Community*, *Nations and Nationalism* 20, pp. 395–414.
- Herder, J. G. (2002) *Philosophical Writings*, ed. and trans. Forster, M. N., Cambridge: Cambridge University Press.
- Хердер, Ј. Г. (2012) *Идеје за филозофију повести човечанства*, прев. Кострешевевић, О., Сремски Карловци и Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Jones, R. and Merriman, P. (2009) Hot, banal and everyday nationalism: Bilingual road signs in Wales, *Political Geography* 28, pp. 164–173.
- Knight, D.B. (1982) Identity and Territory: Geographical Perspectives on Nationalism and Regionalism, *Annals of the Association of American Geographers* 72, pp. 514–531.
- Lefebvre, H. (1991) *The Production of Space*, trans. Nicholson-Smith, D., Oxford: Blackwell.
- Mac Giolla Christ, D. (2003) *Language, Identity and Conflict. A Comparative Study of Language in Ethnic Conflict in Europe and Eurasia*, London: Routledge.
- Макуљевић, Н. (2006) *Уметност и национална идеја у XIX веку. Систем европске и српске визуелне културе у служби нације*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Navaro-Yashin, Y. (2012) *The Make-Believe Space. Affective Geography in a Postwar Polity*, Durham and London: Duke University Press.
- Penrose, J. (2002) Nations, states and homelands: territory and territoriality in nationalist thought, *Nations and Nationalism* 8, pp. 277–297.
- Philpott, D. Sovereignty, in *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, ed. Zalta, E. N. <<http://plato.stanford.edu/archives/sum2010/entries/sovereignty/>>, accessed 11 June 2014.

Prodanović, S. i Krstić, P. (2012) Javni prostor i slobodno delanje: Fuko vs. Lefevr, *Sociologija* 54, str. 426–429.

Sack, R. D. (1986) *Human Territoriality. Its Theory and History*, Cambridge, Cambridge University Press.

Smith, A. D. (1999) *Myths and Memories of the Nation*, Oxford and New York: Oxford University Press.

Soja, E. W. (1989) *Postmodern Geographies: The Reassertion of Space in Critical Social Theory*. London: Verso.

Thrift, N. (2008) *Non-Representational Theory. Space/politics/affect*. London and New York: Routledge.

Toft, M. D. (2003) *The Geography of Ethnic Violence: Identity, Interests, and the Indivisibility of Territory*, New Jersey: Princeton University Press.

Tuan, Y. (1977) *Space and Place: The Perspective of Experience*, Minneapolis and London: University of Minnesota Press.

West-Pavlov, R. (2009) *Space in Theory. Kristeva, Foucault, Deleuze*, Amsterdam and New York.

White, G. W. (2000) *Nationalism and Territory: Constructing Group Identity in Southeastern Europe*, Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.

Хотел *Excelsior*, Београд, 2007,
фото Мариела Цветић

Srđan Atanasovski
Institute of Musicology SASA, Belgrade

NATIONALISM STUDIES AND THE *SPATIAL TURN*: THE
CONCEPT OF NATIONAL TERRITORY

Abstract

The modern “spatial turn” in humanities and social sciences has launched an interest in problems of space related to the phenomenon of nationalism. The basic concept through which the spatial issues are being investigated in the nationalism studies is *territory*, which is understood as a delineated space shaped through relations of power. Already the very definition of nationalism as a modern form of sovereignty contains a clear reference to the spatial dimension. Namely, in order to define the sovereignty of a nation, with a possibility of establishing a nation-state, one has to demarcate the reach of the national territory which would belong to the nation. This paper critically evaluates the approaches which analyse national territory as an instrument of violence and a factor of identity. Within the discourse of nationalism one can identify two different groups of arguments regarding the appropriation of territories by the nation: the natural and the historical. Natural arguments are already clearly presented in the writings of Johann Gottfried Herder and they are based on an assumption that there is an organic link and congeniality between the natural and geographical features of the land, and the characteristic features of a nation. On the other hand, the historical arguments are based on the claim that a certain territory represents a nation’s place of birth, or that it had belonged to the nation in a certain significant point in history. Discourses of nationalism regularly encompass different strategies and mechanisms of space representation, with a purpose to show that the national territory is an organic whole, as well as an indivisible and inviolable entity.

Key words: *spatial turn, nationalism, sovereignty, national territory, homeland*